

PRINÁŠAME INŠPIRUJÚCE PRÍKLADY, KTORÉ PREDSTAVUJÚ UNIKÁTNE PRÍRODNÉ, KULTÚRNE, HISTORICKÉ, RELIGIÓZNE, TECHNICKÉ, SPOLOČENSKÉ HODNOTY, INOVÁCIE A PODPORU REGIONÁLNEHO ROZVOJA. PRÍKLADY SÚ V SYMBIÓZE S UDRŽATEĽNÝM ROZVOJOM A CESTOVNÝM RUCHOM, SO ZACHOVÁVANÍM PRIAZNIVÉHO ŽIVOTNÉHO PROSTREDIA, KULTÚRNO-HISTORICKÉHO BOHATSTVA A S MIESTNYMI ROZVOJOVÝMI AKTIVITAMI, KTORÉ SA PODIEĽAJÚ NA ZVYŠOVANÍ ŽIVOTNEJ ÚROVNE OBYVATEĽSTVA.

Príbeh skla

Dedina Utekáč sa nachádza v Banskobystrickom kraji, v severnej časti okresu Poltár. Od okresného mesta Poltár je vzdialená 23 km na juh. Z administratívneho hľadiska k Utekáču patria miestne osady s rozptýleným typom osídlenia (lazy Bánik, Cisársko, Dlhá Lúka, Ďurkovka, Grôň, Jaseninka, Krahulčovo, Lichý potok, Nad Rimava (Obr. 1)¹ a miestne časti s prevažujúcim kompaktným typom osídlenia Utekáč-Drahová, Utekáč-Havrilovo a Utekáč-Salajka.

Obr. 1 Osady v okolí Utekáča na historických fotografiách. Vpravo budova drahovskej školy z r. 1926

Zdroj: Obecný úrad Utekáč

Zdroj: Obecný úrad Utekáč

Historicky bol Utekáč súčasťou Gemera, konkrétne Malohontu², pričom Malohont je niekedy vnímaný ako podregión Gemera.

¹ Obrázky zo zdroja Obecný úrad Utekáč sú v tomto texte zverejnené so súhlasom Obecného úradu v Utekáči.

² Malohont je historický región. Relatívne krátko bol aj komitátom (pod názvom Rimavský komitát) a stolicou v Uhorsku pod názvom Malohontská stolica, alebo Malohontianska, resp. Malohontská župa, alebo Malohontianska župa).

Na juhovýchode Utekáč obklopujú Stolické vrchy a na severozápade Veporské vrchy. Katastrom Utekáča preteká rieka Rimavica, do ktorej ústia potoky Hájsky, Dlhý, Lichý, a potom aj menšie bezmenné potoky z príľahlých osád a svahov.

Traduje sa, že názov Utekáč vznikol podľa povesti z roku 1241, keď tadiaľto unikol uhorský kráľ Belo IV. pred Mongolmi po Bitke na rieke Slanej. Za prvú zmienku sa považuje archívny zápis v Banskej Štiavnici o obci s názvom Utekáč z roku 1593.

Ďalším významným rokom je rok 1824, kedy pravdepodobne v Utekáči vznikla skláraň³, ktorú dal postaviť gróf Anton Forgáč. Do Utekáča prišli sklárski majstri a odborníci z priemyselných centier Nemecka (Bavorsko), Belgicka, Francúzska i Česka. Riedko osídlené územie v chotári Utekáča a jeho osád sa postupne zaľudňovalo nielen zahraničnou, no predovšetkým miestnou pracovnou silou, ktorá sa uplatnila práve v sklárskej fabrike. Na výrobu skla sa využívali tunajšie suroviny, pričom základ tvorili kremeň, drevo z miestnych lesov a voda z rieky Rimavica. Jedným z majiteľov sklární bol aj Štefan Kuchynka, ktorý v r. 1859 založil továrenskú ľudovú školu – jednotriedku s 30 až 40 žiakmi. Zaviedol vlastné peniaze – **vexle**, za ktoré si robotníci mohli kúpiť tovar len v jeho obchodoch.

Z hľadiska fyziky a chémie vieme, že sklo je pevná a krehká látka, jednoliata hmota, ktorá vzniká rýchlym ochladením taveniny, najčastejšie oxidu kremičitého (SiO_2) s rôznymi prímiesami (oxidy alkalických kovov, vápenec, sóda a i.). Vysoký podiel oxidu kremičitého, často viac ako 95 %, sa nachádza v kremičitom piesku. Ide o najčistejší a najkvalitnejší druh prírodného piesku, ktorý sa využíva hlavne v sklárstve, ale aj v stavebníctve a priemysle. Tento piesok vzniká rozpadom a zvetrávaním hornín bohatých na kremeň (žula alebo pieskovec). V prírode sa kremičitý piesok nachádza v riečnych nánosoch, púšťach a kremenných ložiskách.

Základnými surovinami na výrobu skla sú teda čistý kremičitý piesok, oxid vápenatý, uhličitán sodný, príp. uhličitán draselný (salajka alebo iný názov potaš), oxid hlinitý a črepy skla (separovaný odpad). Z týchto surovín sa pripraví prášková zmes nazývaná **sklársky kmeň**, ktorý sa pri vysokých teplotách (1 400 – 1 600 °C) taví v sklárskej peci. K základným zložkám kmeňa sa pridávajú rôzne prísady, ktoré sklo čistia, zafarbujú alebo znepriehľadňujú. Potom nasleduje proces formovania, čo znamená, že roztavené sklo sa formuje do požadovaného tvaru, či už ide o sklené tabule, nádoby, poháre alebo iné produkty. Po formovaní sa sklo pomaly ochladí, aby stuhlo a dosiahlo svoju konečnú pevnosť. Pozoruhodné je, že sklo nemá vnútornú

³ Presné obdobie vzniku sklární v Utekáči nie je známe. Najčastejšie sa spomínajú roky 1787, alebo 1824. Historici považujú za vierohodnejší rok 1824.

kryštalickú mriežku (štruktúru) ako kryštály. Väčšinou je hladké a môže byť formované do rozmanitých produktov a umeleckých diel. Ide o biologicky neaktívny materiál.

Výrobky sklárni v Utekáči získali významné ocenenie na svetových výstavách, a to 1. miesto v Paríži (r. 1900), zlatá medaila v St. Louis (r. 1904), zlatá medaila v Miláne (r. 1906) za dekorovanie úžitkového skla.

Sklárska tradícia sa v Utekáči budovala viac ako dve storočia a pozoruhodné sú utekáčske „naj“ súvisiace so sklárstvom. Ide napr. o (1) najväčšiu hutskú halu v Uhorsku, (2) najzaujímavejšiu konštrukciu sklárskej strechy (v hale prebiehala sklárska výroba), ktorá bola uznaná za kultúrno-technickú pamiatku, (3) najväčšiu parnú pílu v Uhorsku (v osade Dlhá Lúka), (4) prvenstvo v lisovaní skla – jeho výrobu zaviedol Gejza Kuchynka v r. 1881. Utekáčska sklárska spoločnosť dala tiež postaviť gymnázium v Rimavskej Sobote (v r. 1889).

V utekáčskej **Sklárni Clara** sa vyrábalo úžitkové a osvetľovacie sklo, petrolejové cylindre a od roku 1917 aj žiarovkové banky. Neskôr (r. 1961) pribudla výroba termosiek (Obr. 2), ktoré sa vyvážali, okrem domáceho trhu, do severnej Európy (Fínsko, Nórsko, Švédsko), do krajín bývalej Juhoslávie, na Kubu a inde. Sklárne mali patent na meranie a odskúšanie tepelnoizolačnej schopnosti termosky, išlo o pomerne pokročilý výskumný a technický prístup.

Obr. 2 Termosky, ktoré sa vyrábali v Sklárni Clara. Termoska Clara mala ochrannú značku

Foto ©O. Slobodníková

Foto ©O. Slobodníková

Na začiatku sedemdesiatych rokov zasiahol sklárne veľký požiar, ktorý poškodil značnú časť výrobnéj haly. Preto sa musela postaviť nová, v ktorej sa výroba modernizovala, a to tým, že pribudli nové stroje, niektoré dokonca importované z Japonska (stroj LH 12), Anglicka, Nemecka a Švajčiarska, čo umožnilo väčšiu automatizáciu výroby. Tiež tu fungoval 25-tonový taviaci agregát, ktorý bol úplne automatizovaný, riadený počítačmi. Od svojho vzniku išli Sklárne Clara s dobou a tu sa vyrábalo to najmodernejšie, čo v sklárstve existovalo.

V 60. až 80. rokoch minulého storočia v závode pracovalo okolo 700 až 800 ľudí z Utekáča, okolitých dedín i širšieho okolia. Keď Skláreň Clara prosperovala, budovala sa aj občianska vybavenosť – postavili sa bytové domy pre zamestnancov, jasle, materská a základná škola, sklárske učilište a internát pre učňov, fungovala predajňa mäsa, ovocia a zeleniny, potravín, textilu a tiež pošta, kino, strelnica, futbalové ihrisko, kúpalisko so šatňami a lyžiarske vleky. Sklárne organizovali rôzne kultúrne, športové i spoločenské podujatia pre zamestnancov a ich rodinných príslušníkov.

Išlo napr. o divadelné predstavenia, premietanie filmov v kine. V zime sa organizovali športové podujatia ako preteky v slalome a na bežkách; v jarných, letných a jesenných mesiacoch prebiehala súťaž hasičov, súťaž v streľbe, vo futbale. Zo spoločenských podujatí bol známy Ples sklárov.

Na podporu odbytu sklárskych výrobkov, ako aj na podporu osobnej železničnej dopravy, slúžila železničná trať z Lučenca do Utekáča a späť. Vlakové spoje na nej premávajú dodnes a stoja na jedenástich zastávkach⁴.

Vďaka sklárni sa rozvíjal nielen samotný Utekáč, ktorý bol až do roku 1993 časťou neďalekej Kokavy nad Rimavicou, ale aj okolité osady a miestne časti. Pomenovanie **osady Salajka**, je pravdepodobne odvodené od výroby salajky (potaše), ktorá bola v 18. a 19. storočí typická pre horské oblasti Slovenska, kde bol dostatok dreva. V Utekáči a jeho okolí boli tzv. **potašovne** – akési hutnícke dielne, kde sa z popola tvrdého dreva (buk, dub) získaval tento dôležitý produkt. Podstatné bolo úplne spáliť drevo, aby vznikol drevný popol bohatý na draselné soli. Potom sa popol vložil do veľkej nádoby (napr. do sudu) a zalial sa vodou. Zmes sa miešala a nechala lúhovať – z popola sa tak vylúhovali rozpustné látky, najmä uhličitan draselný. Výsledná tekutina bol lúh alebo iný názov lužina. Kvapalina sa precedila, aby sa oddelili nerozpustené častice popola. Lúh sa potom odparil varením v kovových nádobách. Po odparení vody zostal na dne biely až sivastý prášok – to bola salajka (uhličitan draselný). Ak bolo treba vyššiu čistotu, salajka sa mohla ďalej čistiť rekryštalizáciou

⁴ Vlakové zastávky na trati z Lučenca do Utekáča a späť: Opatová pri Lučenci, Veľká Ves, Kalinovo, Breznička, Zelené, Poltár, Slaná Lehota, České Brezovo, Zlatno, Kokava nad Rimavicou-Liešnica, Kokava nad Rimavicou.

alebo prefiltrovaním a opätovným odparením. Salajka je teda uhličitan draselný (K_2CO_3), čo je soľ kyseliny uhličitej, a teda tuhá látka, termicky stála a dobre rozpustná vo vode, používaná v sklárskej výrobe.

Na začiatku deväťdesiatych rokov 20. storočia počet zamestnancov klesol na 500 až 450. V roku 1995 boli sklárne sprivatizované, avšak investície neprichádzali, no dlhy závodu rástli. Koncom roka 1998 napokon sklárne skončili v konkurze a o prácu prišlo niekoľko stoviek zamestnancov. Výrobné budovy chátrali, došlo k demontáži strojov a zariadení a napokon k demolácii budov. Zostal len komín, z ktorého sa stala pozoruhodná turistická atrakcia – **lezecká stena Komín**. Tým, že sklárne zanikli, tak obyvatelia si museli hľadať nové zamestnanie, a niektorí sa aj odsťahovali. Celkový pokles počtu obyvateľov v Utekáči sa výrazne prejavuje od r. 2005 (1 131 obyv.) do súčasnosti (825 obyv.).

Sklársku históriu v Utekáči pripomína pamätník sklárom (Obr. 3), lezecká stena (Obr. 3) originálne vyzdobené autobusové zastávky (Obr. 4, 5).

Obr. 3 Pamätník sklárom

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 4 Lezecká stena Komín

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 5 Originálne vyzdobená autobusová zastávka v Utekáči-Salajke

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 6 Originálne vyzdobená autobusová zastávka v Utekáči-Drahovej

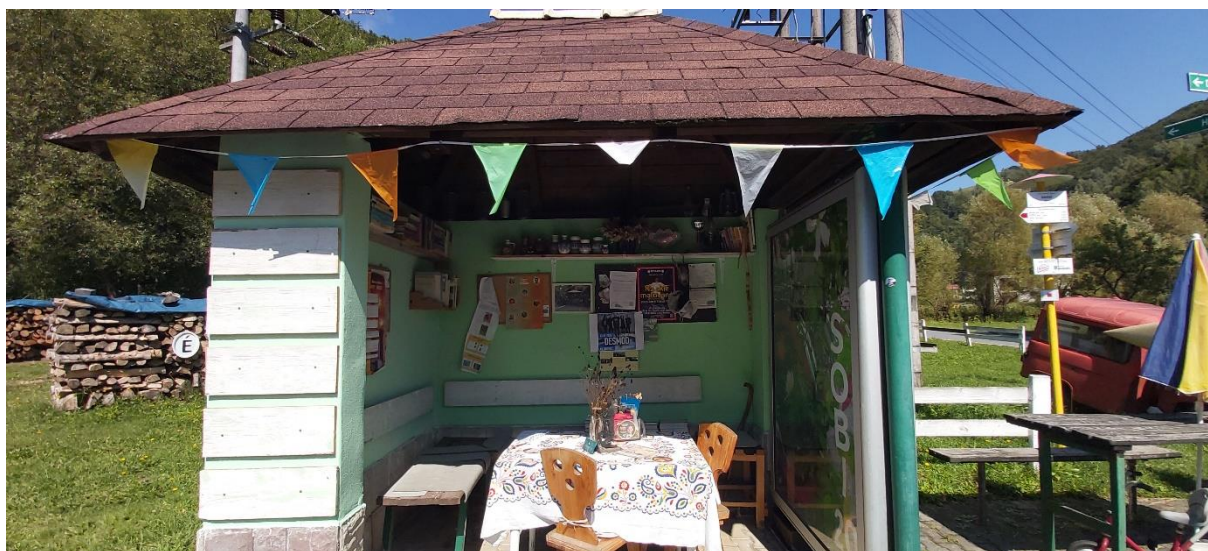

Foto ©O. Slobodníková

K ďalším zaujímavostiam patrí Losí park v Utekáči-Drahovej s losicou Estou (Obr. 7), bytové domy (Obr. 8), kostol z r. 1939 v Utekáči-Havrilove a Kaplnka sv. Vendelína, tiež Kaplnka sv. Antona Paduánskeho v Utekáči (Obr. 9). V neďalekej Kokave nad Rimavicou, v Starej škole (v budove historickej školy), organizujú v letných mesiacoch *Medzinárodné študentské sklárske sympóziu* (Obr. 10, 11).

Obr. 7 Losica Esta z Estónska v Losom parku v Utekáči-Drahovej

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 8 Bytové domy škandinávského typu

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 9 Sakrálné pamiatky (zľava) – kostol z r. 1939 v Havrilove, Kaplnka sv. Vendelína a Kaplnka sv. Antona Paduánskeho

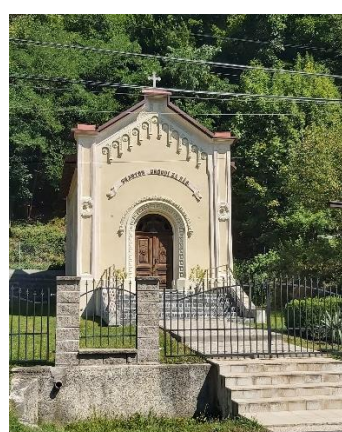

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 10 2. ročník Medzinárodného študentského sklárskeho sympózia v Starej škole v Kokave nad Rimavicou

Foto ©O. Slobodníková

Obr. 11 Výstava sklárskych predmetov v Starej škole v Kokave nad Rimavicou

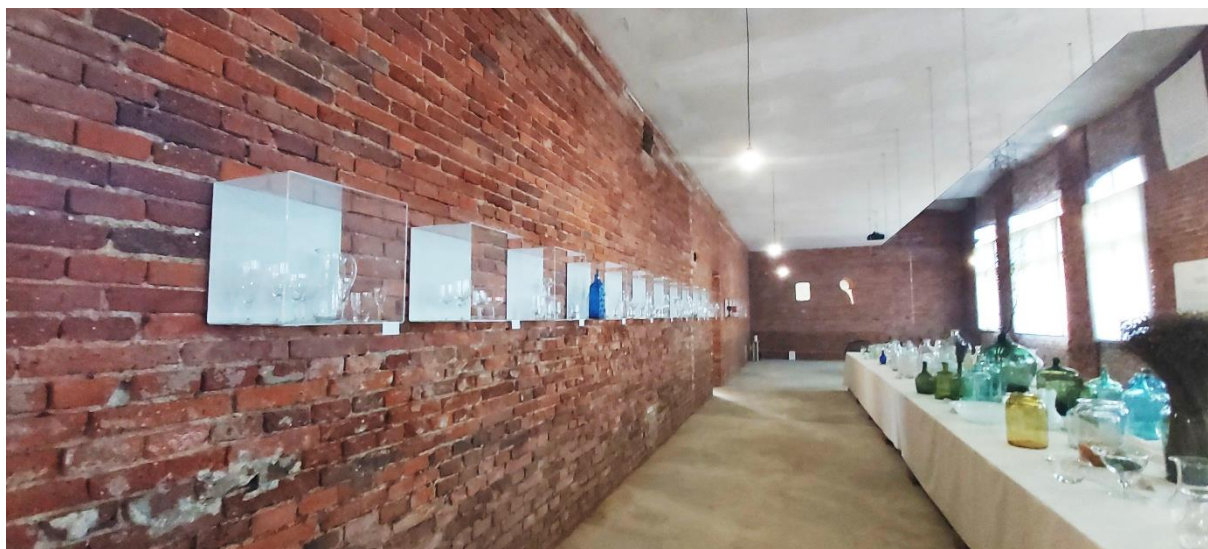

Foto ©O. Slobodníková

Zaujímavosti z pohľadu regionálneho rozvoja, udržateľného turizmu a životného prostredia:

- ♣ Sklári mali v minulosti osobitné postavenie. Od roľníkov a iných robotníkov sa líšili vo všetkom, mali i špeciálne stravovanie. Medzi ľuďmi boli uznávaní, ako odborníci. Podobne ako baníci, tak aj sklári, mali svoje zvyky, tradície a podujatia.
- ♣ Sklo je tvorené predovšetkým oxidom kremičitým, ktorý sa získava z kremeňa (kremičitého piesku – tiež sklárskeho piesku). Kremeň má teplotu tavenia okolo 2 000 °C, preto sa pri výrobe pridávajú alkalické látky (sóda a uhličitan draselný) – majú pH>7, ktoré túto teplotu výrazne znižujú. Napr. sóda a uhličitan draselný znižujú teplotu tavenia na približne 1 600 °C až 1 000 °C. Keďže alkalické látky zároveň znižujú odolnosť skla voči vode, čo je nežiaduce, v procese výroby skla sa tiež pridáva oxid vápenatý, ktorý túto odolnosť zlepšuje.
- ♣ Najstaršia sklárska huta na Slovensku sa nachádzala už v r. 1350 v Sklených Tepliciach a produkovala sklo pre banské mestá. Najviac sklární sa postavilo v Novohradskej župe, a to v obciach Zlatno, Utekáč, Málinec, Katarínska Huta, Poltár.
- ♣ Názov Sklární *Clara* sa používal už pred rokom 1940, pravdepodobne od obdobia po hospodárskej kríze (20. roky 20. storočia), keď sa sklárne reorganizovali. Firma *Sklárne CLARA a. s.* bola založená 1. novembra 1994 a skončila v r. 2006.
- ♣ Sklárne *Clara* mali z pohľadu regionálneho rozvoja, životného prostredia, a turizmu vplyv na viacero pozitívnych stránok. Išlo hlavne o **zamestnanosť**, a to od výrobného procesu, cez dizajn až po logistiku. Produkty boli vyhľadávaným artiklom. Sklárne dodávali produkty pre stavebníctvo, potravinársky priemysel, elektroniku a pod.

Ďalej, výrobky zo skla majú **kultúrny a umelecký význam**. Výroba skla je staré remeslo s hlbokými koreňmi, najmä v krajinách ako Slovensko, Česko, Taliansko, Francúzsko, Nemecko, Belgicko, Holandsko či Japonsko.

Niektoré oblasti sú známe práve vďaka sklárskej tradícii, ktorá sa podieľala **na identite regiónu** a na formovaní miestneho spoločenstva. Na Slovensku sú to na Považí Lednické Rovne; v okrese Prievidza Valaská Belá a v Malohontskom regióne Poltár, Katarínska Huta, Zlatno, Málinec, Utekáč. Sklenené umenie – umelecké sklo, ručne fúkané vázy, sochy, unikátne výrobky z dobového skla a dekorácie sú cenovo aj esteticky veľmi hodnotné, niektoré sú v súkromných zbierkach.

- ♣ Mnohé sklárne vo svete majú múzeá alebo galérie, v ktorých dokumentujú vývoj technológie a aj dizajn skla. V Kokave nad Rimavicou, v miestnej *Starej škole KOKAVA*, sa od 25.8. do 30.8.2025 konal 2. ročník *Medzinárodného študentského sklárskeho sympózia*. Cieľom bolo pripomínať a ďalej rozvíjať bohatú sklársku tradíciu Novohradu a Malohontu. Súčasťou tohto sklárskeho sympózia bola tvorba naživo, prezentácia súčasných techník tabuľového skla, prednášky, fúkanie skla na mobilnej peci a záverečná vernisáž.
- ♣ Sklo je 100 % recyklovateľné bez straty kvality, čo podporuje obehovú ekonomiku. Na druhej strane, sklárska výroba je energeticky náročná – výroba skla si vyžaduje vysoké teploty, čo kladie nároky na ekologickú udržateľnosť.
- ♣ Inovácie prebiehajú aj v sklárskom priemysle – moderné sklárne pracujú na vývoji špeciálnych skiel, napr. odolných voči teplu, chemikáliám, alebo skiel s optickými vlastnosťami. Špeciálne sklo je použité v moderných technológiách, napr. dotykové obrazovky, optické vlákna, solárne panely a špeciálne sklá v architektúre.
- ♣ V Utekáči a jeho okolí je originálne a jedinečné kultúrne, technické, religiózne i prírodné bohatstvo. Tunajší potenciál na rozvoj *Slovenskej sklárskej cesty* je markantný, potrebné je viac investovať do turistickej infraštruktúry, propagácie a reklamy a výraznejšie zapojiť Utekáč a jeho okolie do tejto cesty.
- ♣ *Slovenská sklárska cesta* slúži na prezentáciu a propagáciu sklárskeho remesla, histórie a kultúry spojených so sklárstvom. Ide o tematickú turistickú trasu, ktorá prepája: sklárne (historické aj súčasné), múzeá a expozície o sklárstve, galérie umeleckého skla, ateliéry sklárskych výtvarníkov, obchody so sklenenými výrobkami, remeselné dielne, kde si návštevníci môžu vyskúšať fúkanie alebo brúsenie skla. *Slovenská sklárska cesta* prepája centrá so sklárskou tradíciou ako Poltár, Málinec, Katarínska Huta, Zlatno, Utekáč, Lednické Rovne, Valaská Belá a ďalšie. Podobne aj v Česku je známa *Křišťálová cesta* v oblasti Jizerských hor, v Nemecku *Bavarian Glass Route*, vo Švédsku *Glasriket*, v Taliansku toskánska *Colle di Val d'Elsa*, vo Francúzsku alsaská *Route du Verre in Alsace-Lorraine*, lotrinská *Lorraine Route du Verre et du Cristal*, provensálska *Cristallerie La Rochère* iné.
- ♣ Vyhľadávanou atrakciou v Utekáči je *Lezecká stena Komín*. Má výšku 40 m a je najvyššou umelou lezeckou stenou na Slovensku. Táto stena nenarúša historický komín, keďže úchytky sú zapustené medzi jeho tehly. Použitá je na nej francúzska stupnica obtiažnosti, pričom lezci môžu využiť dve lezecké trasy s rozdielnou náročnosťou, červenú a čiernu. Pre deti je na dolnej časti komína vytvorená samostatná malá lezecká stena.

Názov: Príbeh skla

Autorka: © RNDr. Mgr. Oľga Slobodníková, PhD. (SAŽP)

Vydavateľ: Slovenská agentúra životného prostredia
a Ministerstvo životného prostredia Slovenskej republiky

Rok vydania: 2025